

SVE NA ZEMLJI SJENA JE LJEPOTE – Ontološka poetika jednog sufijskog divana: Šejh Hatemov Divan/ Sabaheta Gačanin. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2011, 256 str., Posebna izdanja XXXIV.

Sufijska ili mistička poezija vezana je za sam razvoj i ekspanziju ezoterijske misli u muslimanskim zemljama. Ova poezija prati formativni period sufizma (9. i 10. stoljeće) i najčešće reflektira dinamiku tog obuhvatnog duhovnog koncepta. To nam pokazuje intenzivno prožimanje i interakciju ezoterijskog učenja i književnosti. U sufijskoj poeziji je Bog u fokusu poezije. On je vrhunaravna ljubav i zbilja. Naprimjer, gazel kao monorimna ljubavna lirska pjesma kod sufijska postaje lirski izraz duhovnog stanja pjesnikove nutrine na *vječnome putu ljubavi* ka Izvoru i Stvoritelju.

Kako je to svojedobno istakao akademik Nedim Filipović, sufizam sa svojom vizijom svijeta i svojom antropologijom u velikoj mjeri je utjecao na konfiguraciju stvarnosti u kojoj se radala islamska umjetnost i književnost, a naročito poezija. Upravo zbog toga veliki dio islamske poezije, pa tako i poezije Bošnjaka na orijentalnim jezicima, ne može se ni shvatiti ni vrednovati bez dobrog poznavanja tesavvufa kao posebnog vida filozofije, odnosno mističke teozofije islama. Knjiga koju predstavljamo – *Sve na Zemlji sjena je Ljepote/ Ontološka poetika jednog sufijskog divana: Šejh Hatemov Divan* – autorice Sabahete Gačanin, naučne saradnice na Orijentalnom institutu u Sarajevu, u sebi objedinjuje upravo navedene faktore potrebne za cjelovito razumijevanje ove vrste poezije.

Ova studija predstavlja jedan novi model istraživačkih intencija u divanskoj književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Dugogodišnje istraživanje Sabahete Gačanin u oblasti književne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima, koje je rađeno u sklopu makroprojekta na Institutu, rezultiralo je jednim kompleksnim modelom poetičke analize. Ovaj model obrade teksta, kako to autorica navodi, zasnovan je na različitim mehanizmima analize i to lingvističkim, stilističkim, filološkim i hermeneutičkim. Predmet studije je ispitivanje stilematkog i poetičkog aspekta *Perzijskog divana* Ahmeda Hatema Bjelopolja uz hermeneutičko čitanje *Divana* u svjetlu fenomena divanske poetike u njenom društvenom, filozofskom i umjetničkom kontekstu. Za analizu teksta korišten je rukopis ovog djela iz Istanbul Üniversitesi Ktb. T. 2823, u kojem se nalazi 29 gazela, dvije kaside, četiri mufreda i četiri tariha na perzijskom jeziku.

Knjiga je, osim *Uvoda* (7-14) i *Leksikona tesavvufskih termina* datog na kraju (221-252), podijeljena na šest poglavlja i to: *Struktura divana kao književnoumjetničkog djela* (15-23), *Strukturalna i poetička načela Hatemove*

poezije (23-81), *Strukturni segmenti šejh Hatemovih kasida* (81-92), *Epilog* (93-97), *Kritičko izdanje i prijevod Šejh Hatemovog Divana* (97-172) i *Hermeneutičko čitanje Divana* (173-216).

Ipak, mi ćemo, u duhu Rumijeva nauka o spoznaji kroz polaritete, knjigu podijeliti na dva dijela, odnosno dva makropolgavlja a to su *poetičko* i *hermeneutičko* čitanje Hatemovog *Divana*. Poetičko čitanje *Divana* predstavlja autoričino razumijevanje *Divana* i to u svjetlu dugogodišnjih istraživanja iz oblasti književnih teorija, kako onih starijih tako i modernih, te uz primijenjeno znanje iz lingvistike. S druge strane, hermeneutičko čitanje *Divana* predstavlja unutarnje ozbiljenje ezoterijskih smislova datih u kompleksnoj i nikada prozirnoj tesavvufskoj poeziji koje se postiže tek nakon dubokog uvida u tesavvufski nauk, ali i nakon vlastitog prelaženja *Putu* koje, potom, autorica nesebično dijeli s potencijalnim recipijentima njene knjige.

Nakon što je obrazložila o kakvoj vrsti istraživanja se radi, o čemu je već bilo riječi, autorica daje kratku bilješku o pjesniku Hatemu te ukazuje na kontekst u kojem je pjesnik živio. Radi se o pjesniku koji je bio erudita – mufessir, fakih, matematičar, muzikolog, filolog i sufija koji je svoju pjesničku vizuru izoštrio iz ugla tesavvufa kao svog filozofskog određenja. Ovaj pjesnik, porijeklom iz Bijelog Polja (tur. Akova), se svojom poetskom osobenošću ističe u plejadi pjesnika prve polovine 18. stoljeća u Osmanskom carstvu, perioda poznatog kao *Lale devri* – period lala.

Vrlo važan dio poetičkog čitanja *Divana* predstavlja ukazivanje na strukturu *divana* kao književnoumjetničkog djela te na mističkoreligijski aspekt *divanske* poezije. U tom dijelu autorica prvenstveno naglašava kako pojam strukture ne treba poistovjećivati s pojmom forme, nego struktura uključuje i formu i sadržinu, predstavljajući tako njihovo jedinstvo. Nadalje, mističkoreligijski aspekt *divanske* poezije, prema autorici, predstavlja ključnu tačku za interpretaciju *divanske* poezije, osobito gazela kao specifične književne forme koja je u potpunosti sublimirala ovaj aspekt kroz svoju strukturu. Razlog zašto je to tako autorica vidi u religiji islamu koja je bila definirajuće obilježje u svim aspektima života i kulture Osmanlija, kao i u tesavvufu – ezoterijskoj dimenziji islama koji je neodvojivo bio utkan u svjetonazor Osmanlija. Naglašava se također kako ova vrsta poezije daje neograničene mogućnosti za kreiranje relacija između ovosvjetskih i onosvjetskih pojava, između profanih i sakralnih ideja. Upravo zato je ambigvitet ovih pjesama intencionalan, oscilacija između dva nivoa je svjesna a značenje gotovo svake riječi može se mijenjati u svakom momentu. Diskurs tesavvufa poima spoljni i unutarnji aspekt života kao odraz postojanja dva svijeta: svijeta koji je doseživ putem osjetila, poznat kao donji svijet (*dunya* – dunjaluk), odnosno svijet stvaranja i propadanja, a nasuprot njemu svijet prototipova (*mundus*

imaginalis) ili svijet simbola doseziv jedino snagom neposredne, intuitivne spoznaje i duhovnog uvida. Mistikova (a tako i pjesnikova) temeljna zadaća je da prosegne kroz zastor pričina, da opaža s onu stranu fizičkog svijeta i tako iskuša Istinu, bit postojanja, koja je, zauzvrat, mogući iskustveni aspekt Božanske prisutnosti. Upravo zato metafora i alegorija predstavljaju osnovu za istraživanje ontološke strukture i osvjetljavanje tema tesavvufskog diskursa. Budući da sufija svoje postojanje sagledava iz perspektive polariteta ovaj svijet – onaj svijet, i simbolizam sufijske poezije, osobito gazela, zasniva se na ovom polaritetu. Stoga će sufije pribjegavati prikazivanju onosvjetskih istina gradeći posebne semantičke asocijativne i paradigmatičke nizove u kojima se prepliću metafore, metonimije, sinegdohe i alegorije. Većina mistika je podržavala metaforičke relacije ovosvjetskih pojmova za onosvjetske analoge i koncepte.

Strukturna i poetička načela Hatemove poezije su glavni dio poetičkog čitanja *Divana*. Poetičko istraživanje autorice uključuje lingvostilističku i književnoteorijsku analizu strukture teksta *Divana*. Stilski figuracija u *Divanu* je, kako to autorica naglašava, raznovrsna i složena: glasovne figure, metafora, antitetičke figure, figure ponavljanja, permutacije rečeničkih dijelova i niz drugih stilskih figura na svim jezičkim nivoima su stilemi u *Divanu* koji ističu svu semantičku raskoš i ekspresivnost Hatemove poezije. Hatem vodi računa o estetičkom djelovanju riječi jer njegova poezija ritmo-melodijski i estetski potiče osjetilne efekte. Zato u njegovoj poeziji glasovne figure (asonanca, aliteracija i dr.) zajedno s drugim figurama stvaraju foničke efekte sugestivnosti i ekspresivnosti. Figure ponavljanja u Hatemovoj poeziji, bilo leksičke bilo sintaksičke, stvaraju snažnu sliku koja, u naoko difuznom kontekstu kao što je gazel, daje sadržajnost tekstu i emocionalnu rezonancu u semantičkom smislu.

Jedno od bitnih obilježja Hatemove poezije je i usporen ritam u stihu, posebno u gazelima, u kojima su sintaksičko-semantički uvjetovane isprepletene ritmičke jedinice rezultat refleksivno-misaonog sadržaja poezije. Iako njegovu poeziju karakterizira i poređenje – prisutno naročito u kasidama – Šejh Hatemova stilski osobenost ipak je metafora kojom pjesnik stilizuje svoj izraz, izvlačeći iz riječi uvijek drugo značenje u odnosu na njihovo značenje na površini i ispunjavajući ih mističkim značenjem kako bi dosego njihov najdublje smislove. Ove metafore su perifrazične, što usložnjava njihovu semantičku strukturu i unosi dinamičnost već u prvostepenoj metaforizaciji značenja. Metaforičko-simbolička značenja zasnovana su na različitoj vrsti iskustva i stoga su teško prevodiva s jezika na jezik, a posebno iz svijeta transcendentnog i neiskustvenog u svijet pojavnog. Hatemov poetski izraz odlikuje se i poetskim sentencioznim mislima koje djeluju veoma stilematič-

no jer predstavljaju jedinstven spoj umjetnosti i filozofije. One predstavljaju objektivizaciju i argumentaciju pjesnikovih razmišljanja.

Autorica zaključuje kako Ahmed Hatem Bjelopoljak stilizira svoj izraz na specifičan način; njegov poetski jezik predstavlja figurativnu polihroniju koju redovito prate postupci dvostrukog modeliranja, površinskog i dubinskog s mističkom konotacijom, čime se pojačava ekspresivna vrijednost i usložnjava semantička struktura. Stoga, njegova poezija nije prozirna – ona je enigmatska i hermetična, što je posljedica naglašene misaonosti i sufijske zasjenjenosti u semantičkom sloju, a s druge strane to je posljedica ambigviteti specifične sintakse.

Vrlo efektan prijelaz s poetičkog na hermeneutičko čitanje Hatemovog *Divana* čini *Kritičko izdanje i prijevod šejh Hatemovog Divana* dati u samom središtu studije. U tom dijelu, koji intencionalno stoji na mjestu između dva mjesta (*el-menziletu beyne-l-menziletyn*), autorica navodi kompletan *Perzijski divan* i njegov prijevod. Smještajući *Divan* nakon poetičkog a prije hermeneutičkog čitanja, autorica recipijentu omogućava da, nakon usvojenog znanja i informacija teorijske prirode, i sam pristupi čitanju originala, primjenjujući stečeno znanje. Navođenje kritičkog izdanja *Divana* vrijedno je, ne samo zbog izvornika koji je sada dostupan širem čitateljstvu koje se bavi ovom strukom već i zbog vrlo efektnog prijevoda na bosanski jezik. Time autorica približava misao i stih ovog velikana i širem recepcijskom horizontu.

Hermeneutičko čitanje *Divana* predstavlja srce i dušu knjige i značajna je inovacija u studijama ovog karaktera. U ovom dijelu autorica prezentira znanje koje je rezultat dugogodišnjeg istraživanja u oblasti islamskog misticizma, ali i unutarnjeg ozbiljenja ezoterijskih smislova Hatemove poezije. Tako Sabaheta Gačaniin u ovom dijelu daje tumačenje – hermeneutičko čitanje Hatemovih kasida i gazela i to svakog bejta ponaosob! Metodom dekodiranja i dekonstrukcije (ne one Deridine naravno) autorica osvjetljava i pojašnjava sufijsku misao Hatema, olakšavajući njeno razumijevanje i približavajući je čitaocima. Ovdje treba podsjetiti da je sufijska poezija izrazito hermetična i neprozirna te da je nije lahko dekodirati i razumijeti. O tome je autorica govorila i u teorijskom dijelu. Šejh Hatemova poetika se zasniva na semantičkoj kompleksnosti i punini te ju je nužno odgonetati u najdubljim poetskim slojevima u okviru zadatih formi. Kako to autorica naglašava, Hatemov *Divan* je poetska alhemija; njegova poezija je prožeta sufijskom metafizikom i ontologijom u kojoj se misli isprepliću u koncentričnim krugovima, pa je svaka interpretacija samo jedna od mogućih. Zato je semantički aspekt analize (a to je, ustvari, hermeneutika) njegovih stihova daleko relevantniji od stilističko-poetoloških istraživanja, jer se u semantičkom opsegu najjasnije sagledava njegova pjesnička individualnost i kreativnost. Recepcija Hatemove poezije

nikako se ne bi trebala ograničavati samo na njenu estetsku dimenziju, već hermeneutičkim čitanjem (*hermeneutica spiritualis*) potrebno je poentirati ontološku dimenziju teksta. Jezik i stil u šejh Hatemovoj poetici posreduju u saznanju o transcendentnom da bi predstavili neiskustveno, i to vrlo specifičnim figurativnim jezikom u kojem središnje mjesto pripada metafori. Stoga se Hatemova poetika s pravom može nazvati *ontološkom poetikom*. Naposljetku, autorica će dajući, osim hermeneutičkog čitanja *Divana*, i *leksikon tesavvufskih termina, metafora i simbola u šejh Hatemovom Divanu*, na najbolji način zaokružiti cjelovit i kompleksan pristup ovom složenom književnoumjetničkom tekstu.

Iako recepcija poetskog izraza jednog književnog teksta uveliko zavisi od primaoca poruke i njegovoj sklonosti za komuniciranje s poezijom, smatramo da će knjiga autorice Sabahete Gačanin uvelike biti od pomoći, kako budućim istraživačima u oblasti književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima tako i zaljubljenicima u lijepu riječ i putnicima na putu *Spoznaje*.

Berin Bajrić